

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO

ROCZNIKI NAUKOWE EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Tom 102

Zeszyt 1

P O L S K A A K A D E M I A N A U K

KOMITET EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU

OBSZARÓW WIEJSKICH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH

SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

ROCZNIKI NAUKOWE EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Tom 102 – Zeszyt 1

Warszawa 2015

RADA NAUKOWA

Jerzy Wilkin (przewodniczący)

*Nidzara Osmanagic Bedenik, Ernst Berg, Michał Lostak, Olena Slavkova,
Josu Takala, Bogdan Klepacki, Andrzej Kowalski, Walenty Poczta*

KOMITET REDAKCYJNY

Stanisław Stańko (redaktor naczelny),

*Bolesław Borkowski, Anna Grontkowska (sekretarz), Stanisław Urban,
Zygmunt Wojtaszek, Justyna Franc-Dąbrowska*

Adres Redakcji: 02-787 Warszawa, ul. Nowoursynowska 166

Recenzenci

*Piotr Adamczyk, Arkadiusz Artyszak, Bolesław Borkowski, Adam Czudec,
Alina Daniłowska, Maria Golinowska, Piotr Gradziuk, Renata Grochowska, Jan Hybel,
Lilianna Jabłońska, Józefa Kapsa, Bogdan Klepacki, Dorota Komorowska,
Krystyna Krzyżanowska, Aneta Mikula, Robert Mroczek, Maria Parlińska, Jan Pawlak,
Michał Pietrzak, Janina Sawicka, Jadwiga Seremak-Bulge, Stanisław Stańko,
Piotr Szajner, Josu Takala, Adam Wasilewski, Ludwik Wicki, Józef Zegar,
Magdalena Ziolo, Janusz Żmija*

Redakcja

Anna Grontkowska

Redakcja językowa

Ewa Rodek

Weryfikacja tekstów języka angielskiego

Tom Kubicki

Okladkę projektował

Jerzy Cherka

© Polska Akademia Nauk – Komitet Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich
i Wydział Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Warszawa 2015

Realizacja wydawnicza: „Wieś Jutra” Sp. z o.o.

02-991 Warszawa, ul. Bruzdowa 112F

tel./fax (22) 643 82 60

e-mail: wiesjutra@poczta.onet.pl

Nakład 200 egz., ark. wyd. 12,5, ark. druk. 9,5

SPIS TREŚCI

Mariana Vashchik, Tomasz Siudek – Rozwój społeczny obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej w latach 2000-2012	7
Andrzej Czyżewski, Piotr Kułyk – Kwestia rolna od Aleksandra Czajanowa i Władysława Grabskiego po jej współczesne ujęcie.....	18
Wojciech Ziętara – Społeczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie między- i powojennym	31
Anna Rzeszutko – Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału produkcyjnego w rolnictwie polskim w warunkach wspólnej polityki rolnej	46
Jerzy Bański – Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na wsi – wybrane zagadnienia	59
Bożena Karwat-Woźniak – Zasoby pracy w polskim rolnictwie indywidualnym i ich wykorzystanie	70
Sławomir Kalinowski – Ubóstwo ludności wiejskiej o niepewnych dochodach	85
Justyna Chodkowska-Miszczyk – Biogazownie rolnicze w rozwoju małoskalowych instalacji odnawialnych źródeł energii w Polsce.....	97
Marcin Mucha – Reformy rynku cukru w okresie ćwierćwiecza polskiej transformacji	106
Zofia Kołoszko-Chomentowska, Leszek Sieczko – Organizacja i wyniki małych gospodarstw rolnych województwa podlaskiego	115
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska – Identyfikacja wiejskich obszarów problemowych i barier ich rozwoju na przykładzie województwa mazowieckiego	123
Krzysztof Janc – Transfer wiedzy w rolnictwie a serwisy internetowe – przykład eksploracji danych sieciowych.....	133

UBÓSTWO LUDNOŚCI WIEJSKIEJ O NIEPEWNYCH DOCHODACH

Sławomir Kalinowski

Katedra Ekonomii Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
Kierownik katedry: prof. dr hab. Władysław Łuczka

Słowa kluczowe: niepewność dochodów, prekariat, ludność wiejska, ubóstwo, luka dochodowa
Key words: uncertainty of income, precariat, rural population, poverty, poverty gap

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono sytuację ekonomiczną ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, w tym w szczególności omówiono poziom ubóstwa według różnych ujęć, tj. ubóstwo absolutne, relatywne i subiektywne. Określono również wielkość luki dochodowej pozwalającej osobom ubogim znaleźć się powyżej wyznaczonej linii ubóstwa. Zwrócono uwagę na wielkość badanej grupy pozbawionej możliwości realizacji potrzeb na określonym poziomie. Zauważono ich relatywnie gorszą pozycję w stosunku do innych grup zamieszkujących zarówno obszary wiejskie, jak i miasta. Wskazano również podobieństwa i różnice pomiędzy ludnością wiejską o niepewnych dochodach a prekariatem.

WPROWADZENIE

Niepewność jest elementem codziennych wyborów wszystkich jednostek, bez względu na miejsce zamieszkania, płeć, wiek czy też motywacje. Jako że jest ona niezbywalnie i bezprecedensowo wpisana w codzienność całych społeczeństw, stanowi klucz do rozważań nad zachowaniem ludności. Niepewność wynika z zachodzących procesów na rynku pracy związanych z jego uelastycznieniem, które połączone z relatywnie niewielką mobilnością sprzyjają powstawaniu nowych grup społecznych, w tym ludności wiejskiej o niepewnych dochodach. Ponieważ grupa ta nie jest powiązana bezpośrednio z rolnictwem, a często też jej związek z szeroko rozumianą gospodarką żywnościową ma luźny charakter, nie dotyczą jej instrumenty kierowane do ludności rolniczej, co w konsekwencji sprzyja jej prekaryjności. Proces postępującej ekskluzji społecznej części mieszkańców wsi stawia nowe wyzwania dla naukowców, polityków i ładu gospodarczego. Dokładne zbadanie przyczyn i skutków badanego zjawiska pozwoli bowiem na szukanie sposobów rozwiązywania problemów, w tym powiązania bezpieczeństwa socjalnego z zatrudnieniem w formach elastycznych. Dlatego też celem pracy jest określenie wielkości frakcji osób ubogich pozbawionych szans realizacji potrzeb według różnych granic ubóstwa, a także przedstawienie średniej odległości dochodowej gospodarstw ubogich od linii ubóstwa. Określenie udziału osób pozbawionych szans na zaspokojenie potrzeb pozwoli odpowiedzieć na pytanie, jak wielkim problemem jest sytuacja badanych jednostek, z kolei określenie głębokości ubóstwa pozwoli określić zróżnicowanie wewnątrz grupy.

METODYKA

Materiały empiryczne wykorzystane w artykule pochodzą z badań przeprowadzonych w ramach projektu badawczego nr UMO-2011/01/B/HS5/01034 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. *Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach w Polsce*, są ich częścią. Zostały one przeprowadzone od czerwca do pierwszej połowy lipca 2012 roku. Wielkość próby badawczej wynosiła 1067 dorosłych respondentów – mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce. Informacje na temat badanej zbiorowości uzyskano dzięki zastosowaniu kwestionariusza badawczego, który stał się zarazem scenariuszem przy realizacji badania za pomocą bezpośredniej metody przeprowadzenia wywiadów PAPI (ang. *paper and pencil interview*).

Próba badawcza miała charakter doboru reprezentatywnego według wzoru dla nieznanej frakcji, przy założeniu poziomu istotności 0,05, z zachowaniem liczebności. Ze względu na badanie nieznanej populacji (dla ludności o niepewnych dochodach nie istnieją badania pozwalające ocenić rozkłady demograficzne), jedyną możliwością było zastosowanie próby kwotowej, równomiernie podzielonej według województw i cech demograficznych (płeć, wiek). Płeć została wyznaczona zgodnie z Bankiem Danych Lokalnych GUS, jednak stanowiła ona wielkość orientacyjną ze względu na brak możliwości określenia podczas przygotowania badań stosunku liczby kobiet i mężczyzn spełniających kryterium wejścia. Z kolei wielkość próby w poszczególnych województwach zależała od liczebności mieszkańców gmin wiejskich w badanych województwach. Założono, że błąd statystyczny dla całego kraju wynosi 3%. Można zatem przyjąć, że próba ta miała charakter reprezentatywny, co wynikało z zachowania proporcji najważniejszych cech głównych, a więc odsetek w próbie był równy odsetkowi w populacji. Dobór próby miał charakter losowy.

NIEPEWNOŚĆ DOCHODÓW JAKO CZYNNIK PREKARYJNY

Jedną z cech współczesnego świata jest niepewność, która wyraża się m.in. w nieprzewidywalności, nieokreśloności i nieciągłości dochodów. Cechy te powodują, że nie istnieją obiektywne warunki do określenia prawdopodobieństw otrzymania wynagrodzenia lub innych dochodów. Nieprzewidywalność prowadzi do braku możliwości stwierdzenia, czy konsument uzyska jakiegokolwiek środki pieniężne oraz czy jednostka w danym okresie będzie wykonywała pracę (ewentualnie jaki będzie jej wymiar czasowy). Może również mieć źródło w trudnościach pozyskania zasiłku lub świadczenia społecznego. Z kolei nieokreśloność wynika z nietypowości aktywności i/lub źródła dochodów. Nieciągłość zaś jest wynikiem czasowego zatrudnienia lub zatrudnienia w wybranych krótkich okresach, a samo uzyskiwanie dochodów charakteryzuje się sporadycznością. W tym sensie można utożsamiać niepewność dochodów z przypadkowością i wymiennie określać ją jako wątpliwość.

Istotą niepewności dochodów jest pewien dysonans stanu przejawiający się nieadekwatnością aktualnej sytuacji w stosunku do oczekiwań [Standing 2011, s. 48]. Rozbieżności te mogą przybierać dwojaki charakter – pozytywny i negatywny, w zależności od punktu odniesienia. W koncepcji niniejszych badań szczególne znaczenie przy kształtowaniu się postaw ma posiadana praca oraz jej forma. Miejsce na rynku pracy, w kontekście wysokiego bezrobocia, jest czynnikiem konstytuującym wielkość dochodów, co dodatkowo stanowi element wewnętrznego nacisku poszukiwania pracy gwarantującej poprawę własnej

sytuacji. Sprzyja to zarysowaniu się dwubiegunowego efektu posiadania pracy. Z jednej strony jej posiadanie sprzyja awansowi w hierarchii społecznej, z drugiej zaś strony jej brak zwykle prowadzi do degradacji ekonomicznej i społecznej. Dodatkowo nieadekwatna forma pracy w stosunku do oczekiwań sprzyja powstawaniu roszczeń i gorszej ocenie subiektywnych warunków życia.

Sytuacja na rynku pracy, wynikająca z coraz większej popularności elastycznych form zatrudnienia, zmusza do poszukiwania rozwiązań zapobiegających wykluczeniu grup osób pracujących, pozbawionych szans realizacji potrzeb na wystarczającym poziomie. Rosnące znaczenie form elastycznych w połączeniu z niższą konkurencyjnością osób wykonujących pracę oraz wysokim prawdopodobieństwem wykluczenia społecznego sprzyja coraz większemu dysparytetowi dochodów i wydatków, a także innej strukturze konsumpcji. Relatywnie gorsza sytuacja na rynku pracy łączy się dodatkowo z niestabilnością zatrudnienia i wypychaniem na margines rynku pracy. Długookresowe funkcjonowanie w takiej formie według Pawła Poławskiego [2012, s. 16] powoduje, że ludność ta nie tylko charakteryzuje się niezatrudnialnością, ale przede wszystkim pozbawiana jest stosownych postaw, norm i wartości koniecznych do funkcjonowania na pierwotnym rynku pracy.

Współczesne zmiany na rynku pracy związane z coraz mniejszą pewnością prowadzą do rozrastania się wielkości grupy prekariuszy [Standing 2011, s. 56-60]. Według Kazimierza Frieske [2012], kategoria ta przypomina tzw. ludzi luźnych z wczesnych okresów rewolucji przemysłowej. Samo pojęcie prekariat jest neologizmem stworzonym ze słów *precarious* („niepewny”), oraz *proletariat* i odnosi się do osób zatrudnionych w elastycznych formach, które są pozbawione siedmiu gwarancji: rynku pracy, zatrudnienia, pracy, bezpieczeństwa w pracy, reprodukcji umiejętności, dochodu i umiejętności. Cechy te pozwalają stwierdzić, że ludność o niepewnych dochodach i prekariat uzupełniają się i w pewnym zakresie są tożsame, przy czym w ramach pierwszej kategorii można wyróżnić również osoby bezrobotne i utrzymujące się z zasiłków. Pojmowanie ludności o niepewnych dochodach *sensu largo* zbliżone jest do definiowania pojęcia prekariatu używanego w Niemczech, bliskiego markowskiej idei lumpenproletariatu. Jak zauważył Gay Standing [2011, s. 49-50], życie prekariuszy ma charakter niepewności w dwóch wymiarach – zawodowym i dochodowym. Stąd też utożsamianie kategorii niepewnych dochodów i prekariatu jest uzasadnione ze względu na tożsamy rdzeń łączący kwestię braku kontroli nad własną pracą, a tym samym zabezpieczenia dochodowego.

Można zatem uznać, że niepewność dochodu jest główną cechą prekariatu, który obok niestabilności pracy stanowi o właściwościach grupy. Dodatkowo elementem zarówno prekaryjnym, jak i charakteryzującym ludność o niepewnych dochodach, jest praca nierokująca rozwoju, która wzmacnia poczucie wykluczenia społecznego oraz brak stabilności na płaszczyźnie ekonomicznej i społecznej. Należy zauważyć, że sama grupa nie przejawia charakteru homogenicznego, a poszczególne jednostki znacząco różnią się od siebie, jednak wspólną dla nich cechą jest instrumentalność pracy i jej prekaryjność. Cechy te łączą wspomniane grupy z innymi zbiorowościami wypełniającymi wtórny segment rynku pracy, a mianowicie *working poor* („biedni pracujący”) oraz *freeters*¹, jednak nie można postawić znaku równości pomiędzy tymi kategoriami. Należy je traktować komplementarnie w zakresie deprecjacji bezpieczeństwa ekonomicznego jednostek.

¹ Japońskie pojęcie powstałe z połączenia słów *free* i *arbeiter*, określające młodzież pozbawioną szans na stałą pracę.

ŹRÓDŁA DOCHODÓW

Główną cechą informującą o sytuacji ekonomicznej ludności są dochody uzyskiwane przez członków gospodarstwa domowego. Chociaż nie są one wystarczającym czynnikiem pozwalającym jednoznacznie określić warunki i poziom życia, to w istotny sposób decydują o stopniu zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych, co wynika ze znacznego wpływu dochodów na kształtowanie się wielkości i struktury popytu. Ponadto stanowią one kluczowy element składowy szeroko rozumianego czynnika materialnego współkonstytuującego istnienie gospodarstwa domowego. Istotne dla dalszych rozważań jest stwierdzenie, że chociaż dochody są bardziej narażone na wahania niż wydatki, to wyniki badań wskazują, że trendy obrazujące wielkość ubóstwa oraz wykluczenia społecznego na ogół są do siebie podobne. Mimo licznych słabości przyjętego miernika, w warunkach gospodarki rynkowej zależności zachodzące między dochodami a stopniem deprivacji są tak znaczne, że można przyjąć, że miernik ten jest adekwatnym wskaźnikiem dla opisu warunków życia ludności [Golinowska 1996, s. 19].

Wielkość i poziom dochodów uzależnione są od ich źródła. Dlatego też forma i źródło dochodów w zasadniczej mierze konstytuują szanse rozwojowe jednostek oraz gospodarstw domowych, a w efekcie wpływają na zachowania konsumpcyjne ludności oraz przybierane style życia. Wśród badanej ludności o niepewnych dochodach można zauważyć, że najczęstszym źródłem dochodów była umowa zlecenie lub umowa o dzieło (15,6% ogółu ankietowanych). Można jednak zaobserwować, że duże znaczenie miały również inne elastyczne formy zatrudnienia, a wśród nich praca w niepełnym wymiarze czasu (12,5%), tymczasowa (12,0%), na czas określony (4,8%), nieco mniejszą popularność miały praca na zastępstwo (2,5%), w domu przez Internet i chałupnicza (0,7%) czy też zatrudnienie leasingowe (0,7%). Zróżnicowanie rozkładu odpowiedzi dotyczących form wykonywanej pracy i charakteru utrzymania widać również pomiędzy płciami. Mężczyźni znacznie częściej niż kobiety deklarują pracę „na czarno” (odpowiednio 11,4% i 1,8%),

Tabela 1. Główne źródła dochodów wśród badanej ludności wiejskiej (n = 1067) w 2012 r.

Rodzaj źródła dochodu	Udział [%]		
	ogółem	kobiety	mężczyźni
Umowa zlecenie/umowa o dzieło	15,6	16,4	14,7
Pomoc rodziny	15,1	20,0	9,8
Umowa w niepełnym wymiarze czasu	12,5	13,5	11,4
Praca tymczasowa	12,0	11,0	13,1
Własna działalność gospodarcza	7,1	4,7	9,8
Praca nierejestrowana („na czarno”)	6,4	1,8	11,4
Umowa na czas określony	4,8	3,8	5,9
Zasiłek dla bezrobotnych jednego z członków rodziny	3,4	5,0	1,6
Praca sezonowa	2,5	2,5	2,5
Zasiłek z pomocy społecznej	2,2	4,0	0,4
Sprzątanie, drobne naprawy	0,9	1,1	0,8
Zatrudnienie leasingowe/ na zastępstwo	0,7	0,6	0,8
Praca w domu przy komputerze (przez Internet)	0,7	0,2	1,2
Inne	16,1	15,4	16,6

Źródło: badania własne, UMO-2011/01/B/HS5/01034.

utrzymywanie się z własnej działalności (9,8% wśród mężczyzn i 4,7% wśród kobiet), z kolei kobiety częściej otrzymują pomoc od rodziny (20,0%, w przypadku mężczyzn 9,8%) (tab. 1.). Z badań wynika również, że na główne źródło utrzymania wpływało wykształcenie. Umowa o pracę i własna działalność najczęściej była podejmowana przez ankietowanych z wyższym wykształceniem, z kolei praca „na czarno” i sezonowa była domeną osób o niższych kwalifikacjach (wykształcenie zasadnicze zawodowe i niższe). Można zatem stwierdzić za P. Poławskim [2012, s. 17], że deprecjacja bezpieczeństwa pracy dotyczy tych grup zawodowych, które wykonują zajęcia niewymagające szczególnie wysokiego wykształcenia i kwalifikacji.

Warto zaznaczyć, że zatrudnienie w formach elastycznych i korzystanie ze świadczeń socjalnych rzadko bywają gwarancją samodzielności ekonomicznej [Mueller, Wyss 2003]. Jeśli przyjąć, że prekaryjne źródła dochodów sprzyjają gorszej sytuacji bytowej, to powstaje pytanie, jakie są dodatkowe źródła utrzymania, które pozwalają funkcjonować poszczególnym jednostkom oraz gospodarstwom domowym? Z przeprowadzonych badań wynika, że najczęstszym dodatkowym źródłem dochodów była pomoc rodziny (25,9%), co przy ponadpiętnastoprocentowym udziale respondentów, dla których jest to podstawowe źródło utrzymania, daje niepokojący obraz badanej ludności. Istotne znaczenie w procesie zaspokajania potrzeb i uzupełniania dochodów ma praca nierejestrowana, umowy o dzieło czy też umowy zlecenie, sprzątanie i drobne naprawy, praca sezonowa, zatrudnienie na zastępstwo. Warto jednak zwrócić uwagę, że zaledwie 27,84% ankietowanych wskazało, że miało i wykorzystywało dodatkową możliwość zdobycia środków pieniężnych. W opinii Piotra Teisseyre [2012, s. 39], w takim przypadku absorpcja ryzyka socjalnego następuje w ramach gospodarstwa domowego lub sieci gospodarstw domowych.

POZIOM I STRUKTURA DOCHODÓW

Na podstawie przeprowadzonych badań można zauważyć, że mężczyźni deklarowali wyższe dochody niż kobiety (tab. 2.). Średnie dochody wszystkich członków gospodarstw domowych deklarowane przez mężczyzn wynosiły 3207,02 zł, podczas gdy kobiet 2828,44 zł. Można przyjąć, że na wielkość deklarowanych dochodów wpływają odczucia odnośnie własnych zarobków, które dla mężczyzn z reguły są wyższe. W badanych gospodarstwach domowych średnie dochody kształtowały się na poziomie nieco ponad 3 tys. zł, jednak odchylenie standardowe wynosiło prawie 2 tys. zł, co wskazuje na istotne zróżnicowanie dochodów w badanej populacji. W pierwszym decylnych dochody te wynosiły około 1,3 tys. zł, w ostatnim zaś 5 tys. zł.

Dla prowadzonych analiz ważna jest nie całość dochodów uzyskiwana w gospodarstwach domowych, ale przede wszystkim ich wielkość rozporządzalna przypadająca na osobę. Ranga tej kategorii wynika ze szczególnej informacji, jaką niesie ona w procesie analizy ekonomicznej, kategoria ta pozwala bowiem na większą porównywalność gospodarstw domowych o różnym składzie demograficznym. Z badań wynika, że mediana dochodów rozporządzalnych *per capita* wynosiła 900 zł, podczas gdy średnia nieco ponad 1 tys. zł. Średnie dochody na osobę w pierwszym decylnych były 3,6 razy mniejsze niż w ostatnim (dla gospodarstw domowych współczynnik wynosił 3,9). Dodatkowo można zauważyć, że skrajnie niskimi dochodami na osobę (poniżej 200 zł) dysponowało 1,39% wszystkich badanych gospodarstw domowych, a niskimi dochodami (poniżej 400 zł), prawie co dziesiąty ankietowany (tab. 2.).

Tabela 2. Struktura dochodów w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach w przeliczeniu na gospodarstwo domowe i na osobę

Przedział dochodów	Udział [%]		
	ogółem	kobiety	mężczyźni
W przeliczeniu na gospodarstwo domowe			
do 500 zł	0,69	0,35	1,04
500-999 zł	3,82	4,53	3,11
1000-1499 zł	8,16	8,36	7,96
1500-1999 zł	11,98	14,98	9,00
2000-2499 zł	18,23	17,07	19,38
2500-2999 zł	15,28	15,33	15,22
3000-3499 zł	13,54	14,63	12,46
3500-3999 zł	7,81	8,36	7,27
powyżej 4000 zł	20,49	16,38	24,57
W przeliczeniu na osobę			
do 200 zł	1,39	2,09	0,69
200-399 zł	8,16	9,06	7,27
400-599 zł	15,28	16,03	14,53
600-799 zł	15,97	14,63	17,30
800-999 zł	25,17	25,44	24,91
1000-1199 zł	8,33	10,10	6,57
1200-1399 zł	11,28	11,50	11,07
1400-1599 zł	6,08	4,18	7,96
powyżej 1600 zł	8,33	6,97	9,69

Źródło: jak w tab. 1.

POZIOM UBÓSTWA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ O NIEPEWNYCH DOCHODACH

Ważną informacją o sytuacji ekonomicznej, a jednocześnie konsekwencją braku odpowiedniej wielkości dochodów jest ubóstwo. Wskaźnik ubóstwa jest określany na podstawie liczby osób, których dochody ekwiwalentne są niższe od określonej z góry granicy (obiektywnej, subiektywnej, relatywnej). Miary obiektywne wyznaczone mogą być poprzez kwotę, poniżej której zagrożona jest egzystencja człowieka (minimum egzystencji), kwotę uprawniającą do pobierania zasiłku (ubóstwo ustawowe) czy też kwotę, poniżej której pojawia się zagrożenie niezaspokojenia potrzeb (minimum socjalne). Pierwsza z granic ubóstwa odpowiada takim potrzebom, które nie mogą zostać odłożone w czasie i zapewnia możliwość egzystowania w stanie zdrowia i zdolności do pracy. Traktuje się je jako ubóstwo skrajne, co wynika z faktu, że konsumpcja poniżej wyznaczonego progu może prowadzić do biologicznego wyniszczenia. Można zauważyć, że tak wyznaczona granica powoduje, że za skrajnie ubogiego można uznać co dziewiątego mieszkańca wsi o niepewnych dochodach, wielkość ta jest zbliżona do odsetka osób skrajnie ubogich wyznaczonych przez GUS (tab. 3.).

Biorąc pod uwagę ubóstwo ustawowe, za ubogich we wrześniu 2012 r. uznawano te osoby, których miesięczne dochody *per capita* nie przekraczały 351 zł, a w wypadku osób samotnych 477 zł. Tak wyznaczony próg powoduje, że odsetek osób pozbawionych możliwości zaspokojenia potrzeb kształtował się na poziomie 7,5% wśród ludności o nie-

Zauważalna jest silna prawostronna asymetria dochodów, z przewagą gospodarstw o niskim ich poziomie, co powoduje, że średni poziom dochodów wyrażony arytmetycznie jest zdecydowanie zawyżony w stosunku do mediany (w gospodarstwach domowych o nieco ponad 500 zł, z kolei w przeliczeniu na jednostkę ekwiwalentną o ponad 100 zł). Zatem kierunek zróżnicowania dochodowego jest podobny jak w standardowych gospodarstwach domowych. W gospodarstwach domowych z osobami o niepewnych dochodach zaobserwowano jednak mniejsze różnice między dziewiątym a pierwszym decylem niż wśród całego społeczeństwa. Wartość współczynnika jest mniejsza o 1,68 dla gospodarstw domowych i niemal 0,4 dla jednostek ekwiwalentnych. Trudno jednak rozstrzygnąć, czy taka sytuacja jest pożądana, czy też nie, ponieważ zarówno nadmierny egalitaryzm, jak i nadmierne zróżnicowanie dochodów mogą być niekorzystne i zagrażać rozwojowi tak samych jednostek jak i całej gospodarki państwa.

pewnych dochodach, podczas gdy analogiczny wskaźnik dla obszarów wiejskich wyznaczany przez GUS wynosił 10,4% oraz dla całego kraju 6,5% (tab. 3.). Niski próg ubóstwa, ustawowo uprawniający do korzystania ze świadczeń pieniężnych z systemu pomocy społecznej², powoduje, że część osób żyjących poniżej minimum egzystencji, mimo że ich dochody nie pozwalają zaspokoić potrzeb chociażby na minimalnym poziomie, jednocześnie nie ma możliwości

Tabela 3. Zasięg ubóstwa obiektywnego i relatywnego [%]

Wyszczególnienie	Udział [%]		
	ludność wiejska o niepewnych dochodach	Polska ogółem	Polska obszary wiejskie
Minimum egzystencji	11,1	6,7	10,9
Ubóstwo ustawowe	7,5	6,5	10,4
Minimum socjalne	45,3	b.d.	b.d.
Ubóstwo relatywne (40%)	7,5		
Ubóstwo relatywne (50%)	10,9		
Ubóstwo relatywne (60%)	17,9	11,0	25,0
Ubóstwo relatywne (70%)	26,0		

Źródło: dla badań własnych jak w tab. 1, dla badań GUS: [Budżety... za 2012 rok].

uzyskania świadczeń i w myśl przepisów nie jest klasyfikowana jako skrajnie biedna. Gdyby jednak przyjęć próg dochodowy ustalony we wrześniu 2012 r., wielkość frakcji ubogiej wyznaczonej za pomocą granicy ustawowej uległaby zwiększeniu do 11,5%.

Do określania sytuacji ekonomicznej służą również relatywne linie ubóstwa. Za pojmowaniem biedy w takich kategoriach przemawia fakt, że nie można mówić o absolutnej nędzy. Ma ona zrelatywizowany charakter w zależności od kraju czy też warunków społeczno-ekonomicznych. W ten sposób określony poziom ubóstwa utożsamiany jest w większym stopniu z nierównościami społecznymi niż faktyczną biedą [Panek 2007, s. 267]. Jego wielkość rośnie wraz ze wzrostem mediany rozkładu dochodów. Można zauważyć, że frakcja ubogiej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach wyznaczona na podstawie podstawowej granicy (60% mediany rozkładu dochodów) jest o ponad 7 p.p. mniejsza niż wśród ludności wiejskiej ogółem wyznaczonej przez GUS i prawie o 6 p.p. większa niż frakcja osób ubogich w Polsce. Potwierdza to mniejszą rozpiętość dochodów wśród ludności wiejskiej o niepewnych dochodach niż w całym społeczeństwie (tab. 3.).

Określenie sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach wymaga również zbadania odczucia samych respondentów odnośnie ich poziomu życia. Indywidualne postrzeganie własnej sytuacji życiowej pozwala bowiem ocenić zasięg deprywacji potrzeb w odczuciu ankietowanych. W zależności od przyjętej metody wielkość frakcji ubogich znacząco się różni. Według metody LPL (*Leyden Poverty Line*), odsetek osób, które są klasyfikowane jako ubogie kształtował się na poziomie 34,7%. W tym wypadku za ubogich traktuje się tych, których indywidualna granica ubóstwa przyjmuje poziom dochodu, dla którego wartość krytyczna koresponduje z wariantami odpowiedzi oceniającymi dochód jako ledwo wystarczający. Wielkość frakcji ubogiej wzrasta do 43,4%, w sytuacji wyznaczania jej metodą SPL (*Subjective Poverty Line*). W tym przypadku do wyznaczenia granicy ubóstwa niezbędne jest określenie dochodów pozwalających „wiązać koniec z końcem”, które jednocześnie określają minimalne potrzeby ludzi. Najwyższy odsetek osób zagrożonych ubóstwem wyniósł w przypadku wyznaczenia metodą Deleecka (65,1%), w której osobami ubogimi są wskazujące, że mogą z trudem lub nie mogą „wiązać końca z końcem”.

² W przypadku rodziny czteroosobowej wynosił 1404 zł brutto (do września 2012 r.) i 1824 zł (po odmrozeniu progów), podczas gdy analogiczny próg minimum egzystencji wynosił 1771,96 zł (średnioroczny dla 2012 r.).

Można zauważyć pewną niekonsekwencję ankietowanych w określaniu dochodów ledwo wystarczających i pozwalających „wiązać koniec z końcem”. Średnie odchylenie deklarowanych wielkości wynosiło bowiem ponad 500 zł. Ankietowani częściej utożsamiali dochód pozwalający „wiązać koniec z końcem” jako dobry niż ledwo wystarczający. Pojawia się zatem pytanie o znaczenie miar subiektywnych przy określaniu poziomu ubóstwa. Wartość poznawcza wskaźnika wynika przede wszystkim z jego demokratyczności. To sami zainteresowani wskazują, czy mają poczucie deprywacji potrzeb, czy też nie. Niezbędne jest przy tym uzupełnienie mierników subiektywnych innymi aspektami pozwalającymi na szersze zrozumienie badanego zjawiska oraz większą skuteczność i efektywność prowadzonych działań inkluzyjnych. Pozwala to uniknąć homogenicznego traktowania osób w ramach grupy ubogich, które z założenia jest błędem, ponieważ dotkliwość ubóstwa wśród osób znajdujących się poniżej wyznaczonej granicy jest zróżnicowana. Brak głębszej analizy badanej grupy w ramach teorii ekonomicznych, proponowane rozwiązania i odpowiedzi dotyczące zakresu i charakteru pomocy bez dalszego podziału mogą mieć *stricte* subiektywny charakter. Należy zauważyć, że również w ramach szczegółowych podziałów grupa nie może być traktowana jednorodnie, ponieważ decyzje podejmowane przez poszczególnych konsumentów wynikają z ich osobistego doświadczenia i nie zawsze są wytłumaczalne w ramach racjonalnych konstrukcji teoretycznych [Smith 2013, s. 13-20].

Jednym z aspektów pozwalającym wskazać na subiektywną sytuację ludności jest ocena własnej sytuacji ekonomicznej w porównaniu z sytuacją innych jednostek. Ocena wzorców spożycia oraz zachowań konsumpcyjnych innych jednostek pozwala bowiem określić poziom deprywacji własnych potrzeb. Z przeprowadzonych badań wynika, że większość respondentów uważała, że ich sytuacja ekonomiczna jest podobna do tej w innych gospodarstwach. Kobiety nieco gorzej oceniały własną sytuację materialną niż mężczyźni. Na zadowolenie z własnej sytuacji wpływał poziom wykształcenia – osoby z wyższym wykształceniem korzystniej oceniały zaspokojenie własnych potrzeb niż osoby z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym (tab. 4.). Z jednej strony może to być efekt relatywnie wyższych zarobków pierwszej grupy, z drugiej zaś strony świadomości znacznie gorszej sytuacji innych grup społecznych. Warto zwrócić uwagę na pewien paradoks, który najczęściej był zauważalny wśród osób z relatywnie wyższym wykształceniem. Część z nich, pomimo relatywnie gorszej sytuacji, nie chce się do niej przyznać, w obawie przed stygmatyzacją. Według Ruth Lister [2007, s. 140-146], wynika to z przekonania, że biedny utożsamiany jest z osobą leniwą, słabą czy też bezbronną. Zygmunt Bauman [2004, s. 27] dodaje, że ubogich traktuje się jako biernych adresatów działań społecznych, budzących litość. Takie podejście tłumaczy licznosc frakcji respondentów stwierdzających, że ich sytuacja jest podobna do innych. Ubogich zatem należałoby szukać zarówno wśród faktycznie oceniających swoją sytuację za gorszą, jak i tych, którzy oceniają ją podobnie do innych członków społeczeństwa. Ciekawą sytuację można zaobserwować wśród osób z wykształceniem policealnym, którzy relatywnie najrzadziej uznali, że ich sytuacja jest lepsza niż w innych gospodarstwach domowych. Odpowiedzią na takie oceny mogą być niespełnione oczekiwania wynikające z poprawy poziomu wykształcenia, które nie przełożyło się na lepszą pracę i stałe zarobki.

Tabela 4. Ocena sytuacji ekonomicznej respondentów w porównaniu z innymi członkami społeczeństwa

Wyszczególnienie	Jak kształtuje się sytuacja ekonomiczna Pani/Pana gospodarstwa domowego w porównaniu z innymi gospodarstwami domowymi? [%]			
	lepiej	gorzej	podobnie	nie wiem
Ogółem	8,2	20,2	49,7	21,8
Kobiety	8,3	21,0	49,5	21,2
Mężczyźni	8,2	19,4	49,9	22,5
Wykształcenie				
Wyższe	12,0	9,9	53,6	24,5
Policealne	4,9	18,3	48,8	28,0
Średnie zawodowe	5,7	25,1	50,7	18,5
Średnie ogólnokształcące	10,3	15,2	54,4	20,1
Zasadnicze zawodowe	7,3	24,7	50,2	17,8
Gimnazjalne i niższe	7,8	29,1	30,1	33,0

Źródło: jak w tab. 1.

Ważnym elementem badań pozwalającym na dodatkowe podziały w ramach grupy osób ubogich jest ocena zaspokojenia zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych potrzeb. Z przeprowadzonych badań wynika, że w prawie połowie gospodarstw domowych osób o niepewnych dochodach kombinacja uzyskanych środków sprowadzała się głównie do zaspokojenia potrzeb podstawowych. Jednocześnie okazuje się, że co trzynaste gospodarstwo domowe nie było w stanie zaspokoić potrzeb nawet w minimalnym stopniu, a w niektórych z nich nie wystarczało nawet na jedzenie. Zaledwie 15,4% respondentów gospodarowało w taki sposób swoimi zasobami pieniężnymi, że miało możliwość odkładania ich na przyszłość (tab. 5.). Na podstawie odpowiedzi, można przyjąć, że osoby, które odpowiadały „nie” lub ich sposób gospodarowania sprowadza się do zaspokojenia potrzeb podstawowych były realnie zagrożone ubóstwem. Wielkość frakcji gospodarstw ubogich

Tabela 5. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie: czy stałe dochody w gospodarstwie domowym pozwalają zaspokoić bieżące potrzeby

Kategoria odpowiedzi	Udział [%]		
	ogółem	kobiety	mężczyźni
Tak, jeszcze odkładamy na przyszłość	15,4	15,2	15,7
Tak, wszystkie, ale nie odkładamy na przyszłość	27,3	26,8	27,8
Tak, ale tylko najważniejsze potrzeby żywnościowe, ubranie, mieszkanie	23,0	24,3	21,5
Tak, ale musimy żyć bardzo oszczędnie	25,5	22,8	28,4
Tak, ale tylko na żywność	1,8	2,3	1,2
Nie, nie zaspokajamy potrzeb związanych ze zdrowiem, kulturą i edukacją	3,8	5,2	2,3
Nie, nie zaspokajamy wszystkich potrzeb związanych z mieszkaniem, ubranie i żywnością	2,3	2,7	2,0
Nie, czasami nie starcza nawet na jedzenie	0,9	0,7	1,1

Źródło: jak w tab. 1.

wyznaczona w ten sposób (57,3%) jest porównywalna z odsetkiem osób niezaspokajających potrzeb obliczonym metodą Deleecka. Postawione pytanie pozwala na dokonanie podziału ubogich, na skrajnie biednych (odpowiedź: „nie, czasami nie starcza nawet na...”), bardzo biednych („nie, nie zaspokajamy wszystkich...”), biednych („nie, nie zaspokajamy potrzeb związanych...”), ubogich („tak, ale tylko na żywność”), niezamożnych („tak, ale musimy żyć bardzo oszczędnie”).

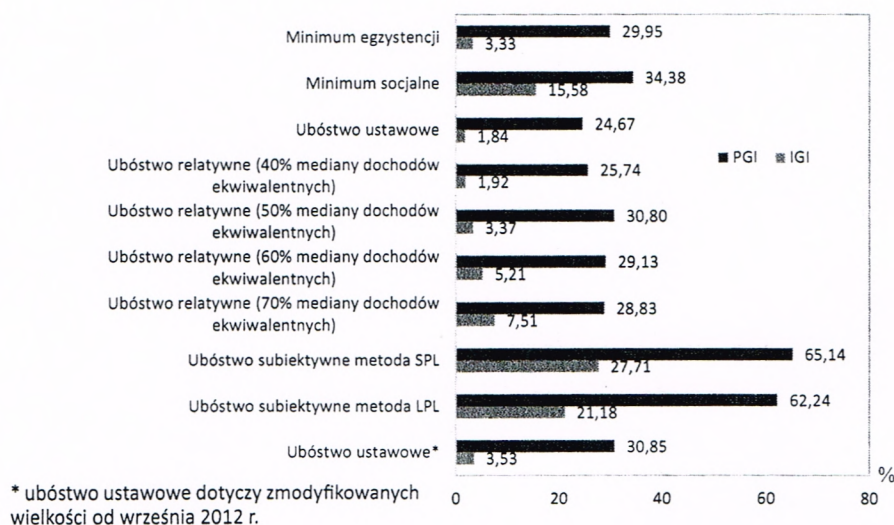
Warto mieć na uwadze, że wykorzystanie metod polegających na deklaracji ankietowanych nie zawsze klasyfikuje osoby faktycznie ubogie jako takie i na odwrót, a same badania subiektywne nie mogą stanowić jedyne kryterium przyporządkowania do frakcji ubogich [Kahneman, Krueger 2006, s. 3-24]. Część osób ze względu na własne doświadczenia i dotychczasowy poziom życia może uznawać, że ich sytuacja jest lepsza niż innych, a tym samym uznać, że wobec tego nie są narażeni na marginalizację. I na odwrót część osób, mimo że realizuje potrzeby na określonym poziomie, to w ich opinii nie jest to poziom satysfakcjonujący, co prowadzi do dysonansu pomiędzy stanem faktycznym a oczekiwanym, a tym samym gorszej oceny rzeczywistości.

LUKA DOCHODOWA

Samo określenie wielkości frakcji ubogiej nie jest satysfakcjonującym miernikiem tego zjawiska. Wskaźnik ten, mimo że jest wrażliwy na liczbę osób pozbawionych możliwości zaspokojenia potrzeb, nie zawiera informacji o sytuacji osób ubogich, a w szczególności o stopniu deprywacji ich potrzeb. Na podstawie tego wskaźnika trudno określić, jakie środki pieniężne potrzebne są ubogim, aby znaleźć się powyżej linii ubóstwa. W tym celu niezbędne jest uzupełnienie danych o indeks luki dochodowej ubogich (PGI, ang. *poverty gap index*). Z badań wynika, że wynagrodzenia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach musiałyby wzrosnąć od 24,7% do 65,1%, tak aby znaleźć się powyżej przyjętej granicy ubóstwa (rys. 1.). Co oznacza, że do osiągnięcia progu ubóstwa ustawowego konieczny był miesięczny wzrost dochodów o 86,70 zł i o prawie 140 zł, by osiągnąć minimum egzystencji.

Pomiar głębokości ubóstwa za pomocą indeksu luki dochodowej IGI (ang. *income gap index*) wskazuje, że niezbędny dochód, o który musi wzrosnąć przeciętne wynagrodzenie jest niższy niż w przypadku PGI i kształtuje się na poziomie od 1,8 do 27,7% (rys. 1.). Należy jednak zwrócić uwagę, że wskaźnik ten bierze pod uwagę całą populację gospodarstw domowych, a nie tylko osoby ubogie. Uzasadnia to jego wielkość, ponieważ dla gospodarstw żyjących powyżej linii ubóstwa luki te wynoszą zero. Na podstawie indeksu luki dochodowej IGI można stwierdzić, że koszt likwidacji ubóstwa wśród ludności wiejskiej o niepewnych dochodach (w relacji do odpowiednich granic ubóstwa) kształtował się na poziomie prawie 10 zł dla ubóstwa ustawowego, 15 zł dla ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) oraz 140 zł dla ubóstwa mierzonego minimum socjalnym w przeliczeniu na jedno gospodarstwo domowe.

Według Amartya Sena [1982, s. 32-34], ani zasięg ubóstwa, ani jego głębokość nie są w pełni satysfakcjonującymi miernikami pozwalającymi na wnikliwą analizę zjawiska. Każdy z nich przedstawia zaledwie jeden aspekt ubóstwa – stopa ubóstwa wskazuje na liczbę osób pozbawionych szans realizacji potrzeb, zaś głębokość ubóstwa określa średnią ich odległość dochodową od wyznaczonej linii. Niemniej jednak połączenie tych wskaźników pozwala na określenie wielkości frakcji ludności wiejskiej o niepewnych dochodach niezaspokajających potrzeb, a także średni poziom dochodów, które pozwoliłyby powrócić do grupy osób niebiednych.

Rysunek 1. Indeks luki dochodowej PGI i IGI wśród badanej populacji
Źródło: jak w tab. 1.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Warto zauważyć, że obraz ludności wiejskiej o niepewnych dochodach powinien być zarysowany ostrożnie. Należy zwrócić uwagę, że przyporządkowanie do tej grupy jest umowne, a cechy rozpoznawcze niekoniecznie muszą być wystarczające, aby uznać kogoś za członka grupy. Również analiza ubóstwa w tej grupie wymaga zwrócenia uwagi na kilka jego aspektów i wymiarów – obiektywnego, relatywnego i subiektywnego. Dopiero szerokie rozumienie biedy pozwala przyporządkować badane jednostki do grupy osób, które pozbawione są możliwości zaspokojenia potrzeb. W zależności od przyjętej granicy ubóstwa jego poziom może zasadniczo się różnić, dlatego interesujący jest rdzeń grupy, a więc osoby, które mają poczucie deprywacji potrzeb zarówno w wymiarze absolutnym, jak i względnym. Brak rozróżnienia poszczególnych wymiarów poczucia niedostatku prowadzi do tego, że liczebność poszczególnych grup różniła się i kształtowała na poziomie od 7,5% (ubóstwo ustawowe) do 65,1% (ubóstwo subiektywne, metoda Deleecka). Szerokie spojrzenie na problem ubóstwa pozwala uniknąć pominięcia, któregośkolwiek z jego przejawów. Pozwala w większym stopniu na trafne i pełniejsze rozpoznanie osób ubogich.

Dokładne rozpoznanie ludności wiejskiej o niepewnych dochodach oraz ich sytuacji ekonomicznej wymaga nie tylko określenia zasięgu ubóstwa, ale również średniej luki dochodowej. Odległość poszczególnych jednostek od linii ubóstwa może być zróżnicowana i zależeć od wielu czynników. Ustalenie głębokości ubóstwa pozwala określić, czy ma ono charakter „płytki”, niezagrożający w większym stopniu jednostkom, czy też „głęboki”, wówczas jedynie znaczne przyrosty dochodów w tej grupie są w stanie znacząco pomniejszyć liczbę osób zagrożonych deprywacją potrzeb. W badanych gospodarstwach domowych wskaźnik ten kształtował się od 24,67 (ubóstwo ustawowe) do 65,14% (ubóstwo subiektywne SPL) w przypadku gospodarstw ubogich i od 1,84% (ubóstwo ustawowe) do 27,71% (ubóstwo subiektywne SPL) dla całej badanej grupy.

LITERATURA

- Bauman Zygmunt, 2004: *Życie na przemił*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 27.
- Budżety gospodarstw domowych za 2012 rok, GUS, niepublikowane dane.
- Frieske Kazimierz, 2012: *Dynamika polskiego rynku pracy: modernizacja czy zależność?* „Polityka Społeczna”, 9, s. 1-5.
- Golinowska Stanisława, 1997: *Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda*, [w] Stanisława Golinowska (red.), *Polska bieda II. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, IPiSS, Warszawa, s. 19-29.
- Kahneman Daniel, Krueger Alan B., 2006: *Developments in the Measurement of Subjective Well-Being*, „Journal of Economic Perspectives”, 20/1, s. 3-24.
- Lister Ruth, 2007: *Bieda*. Wyd. Sic!, Warszawa, s. 140-146.
- Mueller Hansruedi, Wyss Ursula, 2003: *Atypical working hours and their impact on leisure – an official Swiss Time Use Study*, „Tourism Review”, 62/1, s. 14-24.
- Panek Tomasz, 2007: *Ubóstwo i nierówności*, [w] Tomasz Panek (red.), *Statystyka społeczna*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 258-298.
- Poławski Paweł, 2012: *Generacja prekariuszy na polskim rynku pracy*, „Polityka Społeczna”, 9, s. 16-23.
- Sen Amartya, 1982: *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Clarendon Press, Oxford, s. 32-34.
- Smith Vernon L., 2013: *Racjonalność w ekonomii*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa, s. 13-20.
- Standing Guy, 2011: *The Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury Academic, London, s. 48-50, 56-60.
- Teisseyre Piotr, 2011: *Formalne i nieformalne sieci wsparcia socjalnego wśród pracujących na czas określony*, „Polityka Społeczna”, 9, s. 39-46.

Sławomir Kalinowski

POVERTY OF RURAL POPULATION WITH PRECARIOUS INCOME

Summary

The article presents situation of rural population with uncertain incomes. Particularly the poverty level according to different approaches: absolute, relative and subjective was discussed. The income gap allowing the poor to rise above the marked poverty line was defined as well. The size of the investigated group deprived possibility to realize needs on the defined level was indicated. Their relatively worse situation comparing to other groups living both in rural and urban areas was highlighted. The similarities and differences between rural population with precarious incomes and precariat were also underlined.

Adres do korespondencji

Dr Sławomir Kalinowski

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Wydział Ekonomiczno-Społeczny, Katedra Ekonomii

ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań

tel. (61) 848 73 80

email: kalinowski@up.poznan.pl